

In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه: علیدوست، ابوالقاسم، ۱۳۴۱
عنوان و نام پدیدآور: مصادر فقه (عقل و عرف)، ابوالقاسم علیدوست
مشخصات نشر: قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۴
مرجع تولید: پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
مشخصات ظاهری: ۲۳۹ ص، مصور، نمودار
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۹۴۳-۴

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه
یادداشت: چاپ دوم، ۱۳۹۵ / یادداشت: چاپ سوم، ۱۳۹۹ / چاپ چهارم: ۱۴۰۱
موضوع: فقه
موضوع: عرف (فقه)
موضوع: عقل و ایمان (اصول فقه)
شناسه افزوده: جامعه المصطفی ﷺ العالمية
مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده‌بندی کنگره: BP۱۶۹/۹/ع۸م۶۱۳۹۴
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۲۴
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۰۴۱۵۱۳

BA0278

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

مصادر فقه (عقل و عرف)

مؤلف: ابوالقاسم علیدوست

چاپ چهارم: ۱۴۰۱ ش / ۱۴۴۳ ا ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ ● قیمت: ۵۵۰,۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

✉ pub_almustafa 📖 pub-almustafa.ir ✉ miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

● ناظر فنی: سید محمد رضا جعفری ● ناظر گرافیک: مسعود مهدوی ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

با توجه به هزینه‌ها و مشکلات عدیده، هر شخص حقیقی یا حقوقی که اقدام به چاپ، بازنویسی، کپی، تکثیر و یا هرگونه برداشت جهت تهیه کتاب و تبدیل آن به جزوه، CD، فایل PDF، اسکن، عکسبرداری و یا انتشار در فضای مجازی نماید، شرعاً مجاز نمی‌باشد و پیگرد قانونی خواهد داشت.

مصادر فقه (عقل و عرف)

ابوالقاسم عليدوست

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی، درگرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد. «جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾

قرآن، به قلم و آنچه از آن تراوش نماید، سوگند یاد کرده و علم را به ذات خود شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر، میدان حضور علم و عالم و معلوم خوانده است. از این رو حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی، ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است. داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از تکاپوی مجاهدان و عالمانی است که در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند.

علم برخاسته از سیرت پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم کمال انسانی، عظمت روحی و تعالی معنوی به انسان بخشیده، فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم سعادت جامعه را تأمین کرده و سطح آن را به جامعه‌ای نمونه و پیشرو ارتقا می‌بخشد.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران اعتلای کلمة الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را فراروی بشر قرار داده و فروپاشی و افول تمدن‌های پویشالی مادی را نوید داده است و با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت

فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را برای تمام آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان به ارمغان آورده است. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله)، بر حرکت فراگیر و بسیج همه توانمندی‌ها و اراده‌ها، جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا تأکید ورزیده‌اند.

جامعه المصطفی ﷺ العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ﷺ و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام همت می‌گمارد.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی ﷺ است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و رسالت‌های خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای ابوالقاسم علیدوست (عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی)، برای دوره دکتری رشته اصول فقه به عنوان متن آموزشی تهیه و تدوین شده است، در چارچوب

اهداف جامعه المصطفی ﷺ، مبتنی بر نیازهای بین‌المللی صورت پذیرفته و در اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است. در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم انتشارات المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که در تدوین و نشر آن نقش داشته‌اند، قدردانی و سپاس به عمل می‌آید.

با احترام

دفتر تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

۱۷	مقدمه
بخش اول: نقش عقل در استنباط احکام شرعی	
۲۳	درس اول: شریعت، فقه و اجتهاد
۲۵	شریعت
۲۶	فقه
۲۸	احکام ظاهری و احکام واقعی
۲۹	اجتهاد
۳۰	منبع، سند و مبنای اجتهاد
۳۵	درس دوم: چیستی عقل
۳۸	۱. تعریف لغوی
۳۹	۲. عقل در قرآن کریم
۴۰	۳. عقل در آینه روایات
۴۲	۴. تعریف عقل در علوم اسلامی
۴۲	۵. عقل در دانش فقه
۴۷	درس سوم: درباره عقل
۴۷	تقسیمات عقل
۵۱	آثار عقل
۵۴	حسن و قبح افعال

۵۷	عقل؛ از درک کردن تا حکم کردن.....
۶۱	درس چهارم: کارکردشناسی عقل در فقه؛ کارکرد استقلالی.....
۶۴	چیستی قانون ملازمه.....
۶۵	چیستی عقل در قانون ملازمه.....
۶۷	منظور از «حکم» در قانون ملازمه.....
۶۸	۱. منظور از حکم در عقد موضوع مستقلات عقلیه.....
۶۹	۲. منظور از حکم در عقد موضوع غیرمستقلات عقلیه.....
۶۹	دلیل‌های اثبات قانون ملازمه.....
۷۰	۱. اثبات عقلی قانون ملازمه.....
۷۱	۲. اثبات نقلی قانون ملازمه.....
۷۵	درس پنجم: منکران قانون ملازمه.....
۷۵	دلیل اول: تمسک به قرآن کریم.....
۷۷	دلیل دوم: تمسک به روایات.....
۷۸	۱. بررسی روایات کلی‌نگر.....
۷۸	الف) زمینه صدور روایات.....
۷۹	ب) تعارض با روایات ستایشگر عقل.....
۸۰	۲. بررسی روایات مصداق‌نگر.....
۸۱	الف) تخصیص حکم عقل.....
۸۱	ب) نفی ناسازگاری قانون ملازمه و روایت أبان.....
۸۱	یکم: لزوم همه‌جانبه‌نگری عقل.....
۸۳	دوم: گونه‌شناسی یافته‌های عقل.....
۸۳	دلیل سوم: سست‌انگاری دلیل عقل.....
۸۵	عدم قرار در کلمات مخالفان قانون ملازمه.....
۸۹	درس ششم: دشواری‌های قانون ملازمه.....
۸۹	دشواری کاربرد قانون ملازمه در حیطه غیرمستقلات عقلیه.....
۹۱	دشواری‌های کاربرد قانون ملازمه در حیطه مستقلات عقلیه.....
۹۱	دشواری اول: فقدان صغرا برای قانون ملازمه.....

۹۲ بررسی دشواری اول
۹۳ ادامه بررسی دشواری اول با طرح سه پرسش
۹۴ پاسخ پرسش اول: مخالفان عقل در عرصه استنباط فقهی
۹۵ پاسخ پرسش دوم: سیره عملی فقیهان
۹۶ پاسخ پرسش سوم: نگاه به اهداف کلان شریعت و نقش آن در استنباط فقهی فقیهان
۱۰۰ دشواری دوم: خطاخیزی در مقام تطبیق
۱۰۰ بررسی دشواری دوم
۱۰۰ دشواری سوم: سودمند نبودن یافته‌های عقل با توجه به گستردگی کتاب و سنت
۱۰۰ بررسی دشواری سوم
۱۰۳ درس هفتم: کاربردهای غیر استقلالی ۱ (کاربرد ابزاری عقل)
۱۰۴ کارکرد ابزاری عقل
۱۰۵ ۱. کارکرد ابزاری تثبیت سند (حجت سنج)
۱۰۵ الف) اثبات شرع و شارع توسط عقل
۱۰۶ ب) نقش عقل در اثبات حجیت قطع و خبر واحد و
۱۰۸ ۲. کارکرد ابزاری تفسیر (ظهورسنج)
۱۰۸ الف) تفسیر متن ادله ملفوظ
۱۱۰ ب) تعمیم یا تخصیص برخی ادله ملفوظ
۱۱۰ ج) مفهوم گرفتن از ادله ملفوظ
۱۱۱ ۳. برهان‌سازی
۱۱۲ ۴. کارکرد ابزاری سندسنج
۱۱۲ ۵. کارکرد ابزاری رجحان‌سنج در تعارض
۱۱۵ درس هشتم: کارکردهای غیر استقلالی ۲ (کارکرد تسبیبی و کارکرد ترخیصی - تأمین‌ی عقل) ...
۱۱۵ کارکرد تسبیبی
۱۱۶ کارکرد ترخیصی - تأمین‌ی
۱۱۷ ۱. چیستی اباحه
۱۱۹ ۲. حکم ترخیصی - تأمین‌ی عقل؛ موافقان و مخالفان
۱۲۰ تبیین نظریه احتیاط و حق الطاعه
۱۲۱ تبیین نظریه مشهور (قاعده قبح عقاب بلا بیان)

۱۲۲.....	نقد و بررسی.....
بخش دوم: نقش عرف در استنباط احکام شرعی	
۱۲۷.....	درس نهم: چیستی عرف.....
۱۲۷.....	«عرف» در لغت.....
۱۲۹.....	«عرف» در اصطلاح.....
۱۳۲.....	بررسی سه معنای عرف.....
۱۳۲.....	۱. عرف به معنای مردم سیره‌مند.....
۱۳۲.....	۲. عرف به معنای مردم خردمند.....
۱۳۳.....	۳. عرف به معنای سیره و سلوک مستمر مردم در قول، فعل و ترک.....
۱۳۳.....	بازگشت سه معنای عرف به یک معنا.....
۱۳۴.....	کاوشی در مؤلفه‌های معنای عرف.....
۱۳۶.....	تفسیر نهایی عرف.....
۱۳۷.....	خاستگاه عرف.....
۱۳۷.....	تقسیمات عرف.....
۱۳۷.....	۱. عرف آشنای مسامحه‌گر و عرف آشنای دقیق.....
۱۳۸.....	۲. عرف کارشناس و عرف غیرکارشناس.....
۱۳۹.....	۳. عرف مفهومی و عرف تطبیقی.....
۱۴۱.....	درس دهم: عرف و مفاهیم همسو.....
۱۴۱.....	عادت.....
۱۴۲.....	نسبت میان عرف و عادت.....
۱۴۳.....	اجماع.....
۱۴۴.....	نسبت میان اجماع و عرف.....
۱۴۴.....	قانون و نسبت آن با عرف.....
۱۴۵.....	بنای عقلا.....
۱۴۵.....	مبادی بنای عقلا.....
۱۴۶.....	۱. بنای عقلا در قضایای ذاتی.....
۱۴۷.....	نقد دیدگاه محقق اصفهانی و مهدی حائری یزدی.....

۱۴۹	نتیجه نهایی
۱۴۹	۲. بنای عقلا بما هم عقلا
۱۵۰	۳. بنای عقلا لا بما هم عقلا
۱۵۰	نسبت میان عرف و بنای عقلا
۱۵۳	درس یازدهم: کارکرد استقلالی عرف (میناکاوی)
۱۵۳	کارکردشناسی عرف
۱۵۴	۱. منبع انگاری عرف برای شریعت
۱۵۸	۲. سند انگاری عرف برای دانش فقه
۱۵۹	مبانی بحث
۱۶۰	کدام عرف؟
۱۶۱	دیدگاه‌ها
۱۶۱	۱. دیدگاه مشهور شیعه (نفی سندیت عرف)
۱۶۱	۲. دیدگاه غیرمشهور شیعه
۱۶۲	۳. دیدگاه اهل تسنن
۱۶۵	درس دوازدهم: کارکرد سندی عرف؛ نقل و نقد استدلال‌ها
۱۶۵	آیات قرآن کریم
۱۶۵	آیه اول: ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾
۱۶۶	نقد
۱۶۶	آیه دوم: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾
۱۶۷	نقد اول: معنای کلمه عرف
۱۶۹	نقد دوم: اقتضای مکی بودن آیه
۱۶۹	نقد سوم: امر به مأمور
۱۷۰	روایات
۱۷۰	روایت اول: «ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن»
۱۷۰	نقد اول: عدم انتساب روایت به پیامبر ﷺ
۱۷۲	نقد دوم: عدم دلالت جمله بر سندیت عرف
۱۷۲	روایت دوم: «انتم أعلم بأمور دنياکم»
۱۷۳	نقد اول: از امور دنیایی نبودن اصل تقنین

۱۷۳ نقد دوم: توجیه روایت به گونه‌ای دیگر
۱۷۴ عقل
۱۷۶ نقد دلیل عقل
۱۸۱ درس سیزدهم: کارکرد ابزاری عرف در فهم مفردات و ترکیب‌ها
۱۸۱ مفهوم‌شناسی
۱۸۲ دلیل مرجعیت عرف
۱۸۲ ورود شارع به حوزه معنادهی مفردات و ترکیبات
۱۸۳ تحلیل ورود شارع
۱۸۳ ۱. روش تعددی و حصرگرا
۱۸۳ ۲. روش عرفی‌انگار
۱۸۴ نمونه اول: تعریف کلمه مرض
۱۸۵ نمونه دوم: مراد از مکیل و موزون
۱۸۷ ۳. داوری بین دو روش
۱۸۸ گستره اعتبار تعریف شارع از مفردات
۱۸۹ مخالفت با این کارکرد عرف
۱۸۹ ۱. رقیب‌سازی برای عرف با چند نقض‌نما
۱۹۰ بررسی
۱۹۱ ۲. ادعای ناکارآمدی عرف
۱۹۲ نقد
۱۹۲ الف) عدم تقابل عناصر شماری با ایکال به عرف
۱۹۲ ب) روش اثبات دخیل بودن یا دخیل نبودن هر عنصر
۱۹۵ درس چهاردهم: کارکرد عرف در فهم درون‌متنی مفردات و تطبیق مفاهیم عرفی بر مصادیق
۱۹۵ ۱. کارکرد عرف در فهم درون‌متنی مفردات
۱۹۷ گونه‌شناسی کاربرد عرف در فهم درون‌متنی مفردات
۱۹۷ الف) تنقیح مناط، الغای خصوصیت و اولویت عرفی (گستراندن معنا)
۱۹۹ ب) تخصیص، تقیید و عدم انعقاد اطلاق (محدود دیدن معنا)
۲۰۱ ج) مناسبات بین حکم و موضوع
۲۰۲ د) عمل نکردن به دلیل در پی تغییرات عرف

۲۰۳ مرجعیت عرف در تطبیق مفاهیم عرفی بر مصادیق
۲۰۴ گونه‌شناسی موضوعات احکام و مرجعیت عرف در تطبیق
۲۰۹ درس پانزدهم: کارکرد عرف در تنافی ادله و کارکردهای دیگر
۲۱۰ عرف و تعارض دو دلیل
۲۱۰ ۱. عرف و تعارض مستقر (مرجعیت در تشخیص)
۲۱۰ ۲. عرف و تعارض بدوی
۲۱۰ الف) مرجعیت در تشخیص تعارض
۲۱۱ ب) مرجعیت در جمع عرفی
۲۱۱ ج) عرف و تضییق ذاتی برخی ادله
۲۱۳ عرف و تنافی‌های دیگر
۲۱۴ کارکردهای دیگر عرف
۲۱۴ ۱. مصداق‌سازی و مصداق‌زدایی عرف برای موضوعات و متعلقات ادله
۲۱۵ ۲. عرف و قانون‌گذاری
۲۱۵ الف) کارکرد عرف در معاملات و نفی یک توهم
۲۱۶ ب) عرف و بایسته‌های حاکم بر بیان قانون
۲۱۹ درس شانزدهم: موضوع‌شناسی؛ فقیه یا غیرفقیه؟
۲۱۹ موضوع، متعلق، مصداق و حکم
۲۲۱ ویژگی‌های موضوع و متعلق حکم
۲۲۲ گونه‌شناسی موضوع احکام شرعی
۲۲۵ ۱. موضوعات مختَرع شرع
۲۲۵ ۲. موضوعات مستنبط
۲۲۶ ۳. مصداق در حکم قضایی و ولایی و حکومتی
۲۲۷ ۴. مصداق‌های کلی اجتهادینان
۲۲۸ ۵. مفاهیم یا مصادیق تعبدمحور
۲۳۱ کتابنامه